

Кармышаков М.А., Орозов Ж.Ж., Нарматов Х.Б.

**ЖАРАНДЫК УКУКТА ТРАНСПОРТ – ЭКСПЕДИЦИЯЛЫК КЫЗМАТ
КӨРСӨТҮҮНҮН БАШКА КЕЛИШИМДЕР МЕНЕН ӨЗ-АРА КАТЫШЫ**

Кармышаков М.А., Орозов Ж.Г., Нарматов Х.Б.

**ДОГОВОР ТРАНСПОРТНО – ЭКСПЕДИЦИОННОЙ СЛУЖБЫ В ГРАЖДАНСКОМ
ПРАВЕ И ЕЕ УЧАСТИЕ В ДРУГИХ ДОГОВОРАХ**

M.A. Karmyshakov, Zh.G. Orozov, Kh.B. Narmatov

**THE CONTRACT OF FREIGHT FORWARDING SERVICES IN THE CIVIL LAW AND
ITS PARTICIPATION IN OTHER TREATIES**

УДК:344.86

Бүгүнкү күнгө чейин белгилүү болгон, кээ-бир илимий аныктамаларды талдоо аркылуу, ошондой эле, Советтер союзу мезгилиндеги цивилистика илиминде жүргүзүлгөн транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүү түшүнүгүнө берилген илимий укуктук талдоолордо бир өңчөй, окшош түшүнүктөр жок экендигин байкоого болот. Алар транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүү белгилерин же мазмунун көрсөтүү менен чектелгендигин жана бардык аныктама бирдей, окшош – «ташууга тиешеси бар кошумча кызмат» деген аныктама берилгенин билебиз.

Биздин жеке пикирибизде, анын башкы себеби мында: ал кезде транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүүнүн союздук республикаларда, анын ичинде Кыргызстанда кеңири колдонулбаган жана «цивилистика илими менен буга тиешелүү мыйзамдарда, акыркы убакытка чейин экспедитор ташууну ишке ашырбайт, жөн гана жүк ташууга байланыштуу кызмат көрсөтүүлөрдү аткарат жана уюштурат деген пикирдин таралуусу менен» түшүндүрүлөт. Ошондой эле, экспедитордун далдалчы иретиндеги кызматына тиешелүү аныктама берүү менен гана чектелген, ошондуктан биз азыркы кезде кызматтын бул түрүнүн кеңири таркалышы, кызмат көрсөтүү аймагынын кеңейишине байланыштуу мындай аныктамалар транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүүгө толук түшүнүк бербейт деген корутунду чыгарууга негиз бар.

Бул тууралуу убагында Россиялык илимпоз Х.И.Шварц мындай деп жазган экен: «адабиятта, тажрыйбада жана транспорт-экспедициясын жөнгө салган укуктук булактарда транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүүнүн бирдиктүү аныктамасы жок. Мындай кызмат жөнүндө сөз кылганда кээ-бирөөлөр аны ташуу жана экспедициялык кызматтардын жыйынтыгы деп түшүндүрүшөт. Башкалары бул аныктаманы тар мааниде түшүнүп, ташууга тиешелүү кошумча аракет деп эсептейт. Деги эле, транспорт-экспедициясын укуктук жөнгө салуу маселесин изилдегендердин баары ташууну аягына чыгарууга же болочокто орундала турган ташууга тиешелүү экспедициялык аракеттердин кошумча сапаттарын атап көрсөтүшөт».

Азыркы кездеги илимий укуктук адабияттарга талдоо жүргүзүп көрсөк, транспорт экспедиция келишими боюнча бир тарап (экспедитор) белгилүү акы үчүн экинчи тараптын (кардардын – жүк жөнөтүүчү же жүк алуучунун) атынан экспедиция келишиминде аныкталган жүк ташууга байланышкан кызматты аткарууга же уюштурууга милдеттенет.

Өзүнүн мазмуну боюнча мунун бир катар башка өкүлчүлүк келишимдери менен да окшоштугу бар. Экспедитор кардарга белгилүү кызматты көрсөтөт, мына ушунусу менен ал тапшырма, комиссия, агенттөө келишими аркалуу, акылуу кызмат көрсөтүү келишимдери менен окшош экендигин байкайбыз. Бирок, тапшырма, комиссия, агенттөө, акыга кызмат көрсөтүү келишимдеринин предмети болуп?, ошону менен катар транспорт ишмердүүлүгүнө такыр тиешеси жок бардык бүтүм менен аракеттерди аткаруу болуп эсептелинет. Мындан айрымаланып экспедиция кызматы түздөн-түз жүк ташууга байланыштуу. Транспорт экспедициясынын келишимин өзгөчөлөнткөн мүнөзү жана милдеттүү белгиси - Транспорт экспедициясынын келишими аркылуу көрсөтүлгөн кызматтардын жүк ташуу менен ажырагыс байланышы (мамилеси) эсептелинет.

Ошентип, жогорудагы көрсөтүлгөн талдоодон төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот: транспорт экспедициясынын келишимин жогоруда аталган келишимдердин бир түрү катары кароого болбойт, бирок ошону менен бирге экспедицияны өкүлчүлүк жөнүндө бүтүмдүн бир түрү катары кароого болот.

Ал эми, азыркы кездеги жарандык мыйзамдарда, акылуу кызмат көрсөтүүнүн шарттары экспедиция кызматында колдонулбайт. Учурда жарандык мыйзамдардын нормалары мындай мүмкүнчүлүктү кыйыр түрдө тастыктайт, б.а. экспедиторго, кардардын же өзүнүн атынан ташуу келишимин түзүү укугун көрсөтөт. Андан тышкары экспедиция келишиминин тараптары аны аткаруудан баш тартууга укуктуу, ал жеке бүтүм иретинде тапшырма, комиссия жана агенттөө келишимдерине мүнөздүү. Ошентип, экспедицияны өкүлчүлүк жөнүндө бүтүмдүн бир түрү катары кароого болот.

Экспедиция жана ташуу келишиминин ортосунда да ички байланыш бар, ал транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүүнүн ташуудан келип чык-

кандыгы менен түшүндүрүлөт. Адатта, экспедитордун милдети түздөн-түз ташуучуга жүктөлүшү мүмкүн. Мындай учурда ташуучу, ташуу келишимин өз атынан түзүүгө укугу жок, бирок башка тараптын атынан коммерциялык өкүл болуп катыша алат. Андан сырткары ташуучунун өзүн экспедитор катары пайдаланганда эки жагдай келип чыгышы мүмкүн. Алардын биринде ташуучу, экинчи жакка карата экспедитор болуп катышат (мисалы, башка ташуучуга) жана экспедиция жөнүндө эреже чектөөсүз колдонулат. Ал эми башка учурда ташуучу өзүнүн жүк ташуусуна карата экспедитор болуп калат. Экинчисинде - эки милдеттенме боюнча субъекттик курамы бирдей болуп экспедиция, ташуу келишимине кошулат. Бул тараптардын жоопкерчилигине, даттануу мөөнөтүнүн узактыгына жана эки келишимдин башка шарттарына таасирин тийгизет.

Ошентип, ушул мезгилге чейин жеке эле биздин ата-мекендик укуктук илимде эмес, КМШ өлкөлөрүнүн жарандык укук доктринасында да транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүү түшүнүгүнө тиешелүү негиздүү пикир калыптанган эмес жана бул өзүнүн чечмелөөсүн талап кылган өзөктүү маселелердин бири болуп эсептелинет.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 718-беренеси да «транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүү» түшүнүгүн толук чечмелебейт, жөн гана Транспорт экспедициясынын келишими боюнча ишке ашырыла турган операциялардын тизмегин караштырат.

Транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүүнүн аныктамасын транспорттук мыйзамдардан да жолуктурууга болот. Бирок, мындай аныктаманын кемчилиги, биздин пикирибизче, КР ЖКнин 718-беренесинде каралган нормалар менен транспорт-экспедициясынын шарттарынын аныктамасын кайталоо менен гана чектелгендигинде.

Эгерде деңиз транспортундагы экспедиторлор кызматынын эрежелери боюнча экспедициялык кызмат көрсөтүүнү салыштырып карап көрсөк, анда деңиз транспортундагы экспедиторлук кызмат жүктү ташууга байланышкан бардык этабындагы аракеттерди, тактап айтканда, жүктү ташуу, аларды иреттөө, идиштерге жайгаштыруу, сактоо, белги түшүрүү жумуштары, жүктү түшүрүү менен кабыл алуу, ошондой эле аларга байланыштуу кошумча жана кеңеш берүү кызматтары, документтерди алуу, бажы салыгын, салыкты, алымдарды төлөө кошулуп, кызмат көрсөтүүгө өтүнүчтөрдү канаттандырууга багытталган бардык кызмат деп аныкталат. Бул аныктаманын кемчилиги транспорт экспедициялык операцияларды түзүү менен гана чектелгендигинде.

Жогорудагыдан байкаганыбыздай, нормативдик укуктук актыларда ар түрдүү аныктама берилип, бир бүтүндүк сакталган эмес. Эл аралык укуктук документтерде да транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүүнү ишке ашыруунун бардык эрежелерин камтый турган толук аныктаманы кезиктире албай-

быз. Мисалы, экспедиторлор коомчулугунун эл аралык федерациясынын (FIATA) 1996-жылдын экинчи жарымында кабыл алган «транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүүнүн үлгү эрежелеринде» төмөндөгүдөй аныктама берилген: «Экспедитордук кызматтар – товарды ташуу, топтоштуруу, сактоо, сактоочу жайга жайгаштыруу, белги басуу жана белгиленген жерге жеткирүүгө байланышкан айрым кызматтар, бажы документтерин толтуруу, салык маселелерин чечүү, декларациялоо, сактыгын камсыз кылуу, төлөмдөрдү төлөө, товарларга жана аларды ташууга тиешелүү документтерди толтуруу менен кошо, кошумча жана кеңеш берүү кызматын көрсөтүү».

Нормативдик укуктук актыларда транспорт-экспедициялык кызмат жөнүндө түшүнүктүн болбогондугу тажрыйбада анын маанисин бир жактуу же бирдей түшүнүүгө кедергисин тийгизип, тараптардын ортосунда ар кандай кыйынчылыктарды, бири-бирине доомат коюуларды жаратып келет.

Ал эми укуктук адабияттарда да транспорт-экспедициялык уюмдары көрсөтө турган кызматтарды жиктөө маселеси ар кандай ой пикирлерге, талаш-тартыштарга алып келүүдө. Мындай ой-пикирлерди, талаш-тартыштарды айтып келген авторлор транспорт-экспедициялык кызмат көрсөтүү келишимин укуктук жана натуралай; укуктук жана техникалык; экспедициялык жана транспорттук; негизги жана кошумча; жүк жөнөтүү боюнча жана жүк жеткирилгенден кийин ишке ашыра турган кызматтар деп бөлүшөт.

Укуктук кээ бир адабияттарда кездешүүчү экспедитордук кызматтарды укуктук аракеттер жана накталай аракеттер деп да экиге бөлүшөт:

Биринчи укуктук аракеттерге - өкүлчүлүк кылуу кызматтары кирет, башкача айтканда экспедитордун ташуу шарттарын жана ташууну уюштурууга зарыл болгон башка шарттарды аткарышы, ташуучу менен эсеп-кысап жүргүзүү, жүктөргө бажы документтерин толтуруу кирет.

Экинчи накталай аракеттерге - жүктөрдү жүктөө, түшүрүү, жүктү таңуулоо, жүктүн саны менен абалын текшерүү, сактоо ж.б. кирет. Укук адабиятында накталай аракеттерди өндүрүштүк мүнөздөгү деп да аташат.

Айрым бир авторлор аны укуктук жана техникалык деп да бөлүшөт экен, техникалык аракеттер деп төмөнкүлөрдү атайт: ташуу тартиби менен шарттары тууралуу кеп-кеңеш берүү, майда жүктөрдү топтоочу жайларынан жыйноо; жүктү ташуу ыгына келтирүү (таңгактоо), идишке салуу, таңуулоо ж.б.); ташуу документтерин толтуруу жана жүктүн эсебин түзүү; ар түрдүү документтери менен ташылуучу жүктөрдү, транспорттун бир түрүнөн экинчи түрүнө которууга байланыштуу коммерциялык операциялар; жүктөрдү коюучу жайларда сактоо; жүк ташуу жөнүндө аныктама берүү.

Совет мезгилиндеги укук боюнча изилденген

атайын адабияттарда мындай бөлүштүрүүгө ташуучу менен экспедитордун милдеттерин бирге ишке ашыруу мүмкүн эместигине негиз берген деген пикир айтылат. Мындай пикир өкүлчүлүк кылуу, ошондой эле мыйзамдуу деп ташуучуга тапшырууга мүмкүн эмес кызматтар (мисалы, ташуу шарттары боюнча макулдашуу, документтерди даярдап жүктү ташуучуга тапшыруу, ташуу акысы тууралуу эсептешүү, ж.б.) ташуучу менен да, кээ бир уюмдар менен да ишке ашырыла турган аркандай техникалык кызматтар (жүктү ташууга ыңгайлаштыруу, кардарга маалымат берүү ж.б.) боло тургандыгы менен негизделген.

Азыркы кезде КР ЖК 718-беренесине ылайык, ташуучуга экспедитордун милдеттерин аткарууга тыюу салбайт. Эгер ташуучу жүк жөнөтүүчүнүн тапшырмасы боюнча аракет кылып жатса, анда КР ЖК 718-беренеси боюнча ташуучу өзүнө тиешелүү мамилени түзө алат жана укуктук милдеттерин

аткара алат. Кээде ташуучу өзү жүк жөнөтүүчүнүн эсебинен аракет кылганда кардардын пайдасы үчүн өзүнө тийиштүү мыйзамдуу аракеттерди жасай албайт, себеби мындай мамиле боюнча тараптар дал келип турат. Демек, экспедитордун милдетин өз атынан бир мезгилде аткарган ташуучу, жөн гана үчүнчү жакка тиешелүү укук милдеттерди аткара алат, ал накталай операциялардын туш келгенин колдоно берет деген жыйынтык чыгарууга болот.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Граждандык Кодекси -Б; 1994.-136 б.
2. Юридикалык энциклопедия/ М.Ю.Тихомировдун ред. 6-ча толук. жана кайра иштелип 6-чы чыг. – М.: 2008-1087б..
3. Жуков.В.И Правовое регулирование экспедионной деятельности на транспорте. дисс...канд.юрид.наук.: 12.00.03./В.И. Жуков- Кишинев, 1967. – 168 с.

Рецензент: д.ю.н., профессор Сманалиев К.М.